

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

- Փիլիսոփայական Հ. Ե. — Ս. Եղիշե վ. պատմաագիր Ե. զարու. (Հ. Ալիսեան վ. ի քննական ուսումնասիրությունները) . . . 193
- Թուրքական Տոբ. վ. — Հայ բժշկական արձանագրություններ . . . 201
- Քրիստոսական Յ. — Հին ճանապարհորդքի Հայոս - Bellի ուղեգրությունը 1715-ին . . . 205
- Սաֆրաստյան Արշակ. — Հայ ցեղի ծագման խնդիրը. Հայաստանի քարագործ . . . 208

ԳՐԱԿԱՆ

- Ֆերաբ. — Վենետիկ (քերթում) . . . 213
- Ազատյան Թ. — Նարեկացիի անհանգստություն (Ուխտագնացություն) . . . 214
- Յովհաննիսյան Հ. վ. — Տխրություն (քերթում) . . . 218
- Արսենյան Եղիսիպոս. — Կարոտի թուլվածությունը որ հետոն է (քերթում) . . . 219
- Կիրակոսյան Փրոֆ. Լեոն. — Երկհարյա ամենակ մը (վիրգիլիոս) . . . 221

ՄԱՐԶԱԿԱՆ

- Հրաչ Գրիգորյան. — Մ. Ռ. վարժարանի յաղթական մասնակցությունը միջազգային մարզական մրցումներում, ի վենետիկ . . . 225

ԳԵՂԱՐՈՒԵՍԱԿԱՆ

- Անիսյան Փրոֆ. Յ. — Առաքելություն (նկար ու քերթում) . . . 228

- Մուրադյան Զ. — Գեղարուեստի կազմաւորումը. Յունական նկարչությունը, արուեստին առաջնությունը, մոտեցումը եւ արուեստը, Պլատոն, Արիստոտել . . . 230

ԳԻՏԱԿԱՆ

- Ֆերաբյան Հ. Ս. — Բուսաբանական դիտարկումներ (Սուրբուր, Ահուր, Գերշակ) 238

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԱՐՁԱԳԱՆԳ

- ԽՄԲ. — Բարեբարներու տուն ու Նահաւատկայ յիշատակը Մ. Ռ. վարժարանի մէջ 239

- ՏՈՊԱՆԱՆ Յ. — «Ալիշան եւ իր գործը» (Բանախօսություն Պ. Ա. Չոպանյանի) . . . 240

- ԽՄԲ. — Հայ արուեստագետ Օր. Մարի Պոտուրեանի փայլուն յաղթանակը . . . 240

PHILOLOGIE

- Paitchikian P. Elie. — S. Elisée historien du V siècle (A propos des critiques P. N. Akinian) . . . 193

- Torkomian Doct. V. — Epigraphie médicale arménienne . . . 201

- Kurdian H. — Voyageurs antiques en Arménie: L'itinéraire de Bell en 1715. 205

- Safrastian A. — Recherche de l'origine de la nation Arménienne . . . 208

LITTÉRATURE

- Férab. — Venise (poésie) . . . 213

- Azadian T. — Pèlerinage à la tombe de St. Grégoire de Naregh . . . 214

- Hovhannessian P. V. — Tristesse (poésie) . . . 218

- Ardavast Evêque. — Lettre de nostalgie (à mon père) (poésie) . . . 219

- Gurékhan Prof. Léon. — Virgile (pour le bimillénaire) . . . 221

SPORT

- Katcharentz H. — Les concours internationaux de gymnastique à Venise et la participation du Collège Arménien Moorat-Raphaël . . . 225

BEAUX ARTS

- Adjémian Prof. H. — Le Disciple (tableau et poésie) . . . 228

- Moutafian Z. — Formation de l'Art. La peinture grecque: les traditions, la pensée: Platon et Aristote . . . 230

SCIENCE

- Férabian P. E. — Considérations philologiques pour les mots des plantes . . . 238

ECHOS d'ARMÉNIE

- Réd. — La fête des fondateurs du Collège Arménien Moorat-Raphaël . . . 239

- Dobadjian H. — Alishan et son œuvre (discours de M. A. Tchobanian) . . . 240

- Réd. — Succès de la pianiste arménienne M. Marie Bodourian. . . 240

1843-1931

ՄԱՅԻՍ

ԹԻՎ 5

ԲԱՉՄԱՎԷՊ

ՀԱՆԴԻՍԱՐԱՆ

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ - ԳՐԱԿԱՆ - ԳԻՏԱԿԱՆ - ԲԱՐՈՑԱԿԱՆ

ՀԱՏՈՐ ԶԹ. ՌՅԶ-ՌՅԶԸ

ՎԵՆԵՏԻԿ Ս. ՂԱԶԱՐ

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

Ս. ԵՂԻՇԷ Վ. ՊԱՏՄԱԳԻՐ Ե. ԴԱՐՈՒ

(Հ. Ն. ԱԿԻՆԵԱՆ Վ. ԴՔՆԱԿԱՆ ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹԵԱՆ ԱՌԹԻՒ՝)

Ինչպիսի առիթ ունեցանք ըսելու՝ երբ զուգը հիսնեցինք ողբերգու - քնարերգակ Եղիշեի, Հ. Ալիսեան վ. ի յօդուածը շրջանագրից էր. իր երեւոյթին մէջ սակայն Մանօթ էին աղբիւրները. ծրագիրն ալ հին էր. բաց ի մէկ կէտէ:

Գործնականին մէջ՝ ան հասկցնել կ'ուզէ ամենուս թէ հայ միտքը զոհն է պատրանքին, մանաւանդ թէ խաբէութեան զոր գործած է Եղիշէն՝ ինքզինքը կեղծելով իբրեւ ականատես եւ ականջալուր պատմական մեծ դրուագի մը՝ Վարդանանց պատերազմին. մինչդեռ իրականին մէջ Եղիշէն ապրած է այդ դէպքէն շուրջ դար ու կեւ վերջը՝ Նոր դիտում կէտը Հ. Ալիսեանի քով՝ խարդախումն է. այսինքն, Եղիշէ մինչ 572ի «Հայոց Պատերազմ»ը կը նկարագրէ եւ այդ դարուն անձերը, սակայն կը կեղծէ, որպէս թէ 451ի դէպքերն ու հերոսները մեզի ներկայացընէ:

Հետեւանք... - Թէ հայ միտքը ի զոր

դիտած ու զմայլած է տիպարներու եւ դրուագներու վրայ՝ որոնց իրականութիւնը բոլորովին տարբեր է պատմութեան. վերջապէս կեղծիքի մէջ կը տօգունի, կը մերժուի հեղինակ մը որուն հանդէպ այնքան սէր ու փարում ունեցած էինք իբրեւ կրօնքի եւ հայրենիքի մեծագոյն եւ անզուգական սրբազան երգիչ:

Հ. Ալիսեան կը համարէ որ՝ պատուելով կեղծիքի քողը Եղիշէի երեսէն՝ զանի կը խայտառակէ տանելով ետ, ետ մինչեւ է դարու սահմանը եւ կը վճռէ անոր «չեզոք անսամերաշխ եւ Ե. Դարու, խրտուցիչ ինչպէս արծաթը ոսկուց կոյտին մէջ».

Հատ տրամաբանական հետեւութիւն, քանի որ դարու մը մէջ ուր արծաթ էր ամենէն ազնիւ մետաղը՝ կարելի չէր անկից ոսկի լեզու շինել:

1. Եղիշէ Վարդագետ եւ իր Պատմութիւն Հայոց պատմութեան քննական ուսումնասիրութիւն. Հանդէս 1931, էջ 21-49. — 2. Անդ. էջ 23.

Ըսինք թէ յօդուածի շոինդը երեւոյթին մէջ էր միայն. որովհետեւ բաց ի խար-
դարեան վարկածէն՝ Հ. Ակինեանէ առաջ
Եղիշէ Ե. դարէն վար իջեցնելու ճիգեր
ու փորձեր ըրած են գլխաւորապէս՝ Գր.
Տէր Պօղոսեան¹, որուն դէմ հմուտ եւ հա-
մոզիչ փաստերով պայքարեցաւ երկար
յօդուածաշարքով մը Հ. Վ. Հացունի²։
Տէր Պօղոսեանի ոչապրաւ յօդուածներով
«Ընդոստոցեալ» ինչպէս կ'ըսէ Ս. Յ.³,
Պրոֆ. Խալաթեանց ալ համարեցաւ Եղի-
շէի մէջ Է. դարու գրաւորի հետքեր նկա-
տել, ու այնպէս, յետս կոչում ըրաւ,
ինչպէս կ'ըսէ. «11 տարի առաջ փար-
պեցու մասին գրածս... ենթադրել էի թէ
պատմագրիս աղբիւրները եղել են ի միջի
այլոց խորհնացին եւ Եղիշէ⁴»։ Տաշեան
ըսաւ թէ ստիպուած ենք «Ընդունիլ որ
Եղիշէ ամէնէն կանուխ Ե. դարու ճիշտ
վերջն կամ Զ. դարու սկիզբը զրած կրնայ
ըլլալ⁵»։ ու այդ ստիպումը, ըստ իրեն,
Եղիշէի աղբիւր ծառայող ասորի մատե-
նագրի մը հայերէն թարգմանութենէն՝ ու-
րուն ժամանակը գիտենք։ Ու Տաշեանի
նման Բարզէն⁶ Ծ. Վ. եւ վերջապէս ու-
րիշներ այս վերջին շրջանին։

Անբաւական հիմերու վրայ դրուած զը-
րութիւն մըն է, հակառակ այնքան ան-
նպաստ փաստերու, որ կը վերաբարձէ
Հ. Ակինեան եւ յոյս ունի վճռականօրէն
ապացուցանելու։

Պիտի թողունք որ ան փնտռէ փաստեր
ու զրութիւն իր ենթադրած խարդախանքի
քօղը պատուելու Եղիշէի մէջ. մինչ այդ,
մենք կը ձեռնարկենք ամէնէն աւելի մեր-
ձաւոր եւ յայտնի խնդրի մը ցուցադրու-
թիւնն ընել, այն է՝ Եղիշէի լեզուս որպէս
Ե. դարու լեզու։ Եւ կը համարինք որ ասի-
կա կարճ ճամբայ մըն է մեր դիտումին

1. Եղիշէի պատմութեան աղբիւրը. Հանդ. Ամսօրեայ
1895, էջ 20, 58, 110. — Նկատողութիւններ Եղիշէի
պատմութեան վերաբերեալ. անդ՝ 1896, էջ 129, 168,
197, 303. — 1902 էջ 202, 317. — Եղիշէի Պատմ.
ըննդատ. առթիւ. անդ՝ 1897, էջ 230.
2. Խորհրդածութիւնը Եղիշէի պատմութեան վերայ.
Բազմավէպ 1896-1897 (նոյն յօդուածաշարքը առան-
ձին հատորով ալ հրատարակուած է)։

հասնելու՝ այսինքն ջնջելու Հ. Ակինեանի
վարկածը։ Ահա մեր ծրագիրը.

Եղիշէի պատմութիւնը՝ իր լեզուի տեսա-
կէտէն քննուած՝ ոսկեղարու է, եւ բաց-
արձակապէս կարելի չէ զայն խցեցնել մի-
ջեւ Է. դար։

Մասնաւորելով ապա անոր շրջանը իր
յատուկ նկարագրէն՝ ստիպուած ենք ըն-
դունիլ թէ կրտսեր թարգմանիչներէն մե-
կուն Գործն է. ապացուցում մը որ կա-
տարեալ եւ համոզիչ կերպով կը հաստատէ
Եղիշէի մասին աւանդութիւնը՝ որ վաղեմի
ժամանակներէն գոյութիւն ունի մեր ազ-
գին մէջ։

Այս լեզուական քննութիւններն ու ա-
պացուցումը պիտի կատարենք ԳՐԱԿԱՆ
ու ԺԽՏԱԿԱՆ փաստերով.

ԳՐԱԿԱՆ փաստեր պիտի հայթայթեն.

Ա. — Աղբիւրները որոնք զործածուած են
Եղիշէին.

Բ. — Ոսկի դարու փորձարարք.

Գ. — Կորիւնի դպրոցին կերպր.

Դ. — Բաղդատուարիւնը Եղիշէի՝ Ղազար
Փարպեցիի հետ.

Ե. — Պարսիկ տարրը.

Զ. — Արաւստեւ պատմիչը.

ԺԽՏԱԿԱՆ փաստեր պիտի ընձեռէ մեզի՝
բացակայութիւնը Է. դարուն՝ Եղիշէի պատ-
մութեան մէջ՝ իւր բոլոր տեսակէտներով,
եւ յատկապէս

Ա. — Բացակայութիւնը յառաջիկա տարրին.

Բ. — Բացակայութիւնը արարականին.

Մեր փաստերը պարզելէ առաջ՝ պէտք
է ըսենք թէ հոս կը նկատենք պարզա-
պէս Եղիշէի պատմութիւնը միայն, առանց

3. Եղիշէի եւ Մակարայեցոց զրգերու յարաբերու-
թեան խնդիրը. Արարատ, Գեղտ. 1896 էջ 553-5.
4. Նամակ առ Խմբագրութիւն (Հանդէս Ամս. Ի) Եղի-
շէի աղբիւրների առթիւ. Հանդէս Ամս. 1895 էջ 113.
5. Հանդէս Ամս. ծան. (Եղիշէի պատմութեան աղ-
բիւրը) 1895, էջ 20.
6. Եղիշէ, քննական ուսումնասիրութիւն. Վ. Եննա
1909, էջ 209 հւն.

ճառական — մեկնողական զրութիւններուն
որոնց մասին իրաւամբ կը տարակուսին
շատեր՝ մեծ տարբերութեան համար լե-
զուի, ոճի, ներշնչումի որ աչքի կը զարնէ
անոր եւ ասոնց միջեւ։

Լեզուական քննութեան մէջ ի հարկին
պիտի շեշտենք նաեւ մատենագրական եւ
պատմական յայտնի կէտեր եւ փաստեր։

Ա. — ԱՂԲԻՒՐՆԵՐԸ ՈՐՈՆԷ ԳՈՐԾԱԾՈՒՄԾ
ԵՆ ԵՂԻՇԷՆ

Շատ բան կարելի էր ըսել այս մասին.
միայն սկիզբէն պիտի շեշտենք թէ Եղիշէի
պատմութեան մէջ աղբիւրներու անզրա-
դարձութիւնն ու բաղդատութիւնն ըրած է
առաջին անգամ՝ ասկէ աւելի քան դար
մը առաջ՝ Հ. Մ. Ազգերեան¹. Կարապետ՝
որուն հետեւած են հեղգհետէ շատեր եւ
բազմապատկած զանոնք, ինչպէս Խալա-
թեանց², Տաշեան³, Ս. Յ.⁴ Սահակ՝ Կապ.
Խալապեան⁵, Բարզէն Ծ. Վ.⁶ Թ. Լեւո-
նեան⁷ եւայլն։

Կարելի չէ ուրանալ այդ աղբիւրները
աւելի կամ նուազ չափով եւ որակով
կիրարկուած Եղիշէին. սակայն անոնց
մեկնութեան մէջ մեծապէս կը տարբերին
բանասէրներու կարծիքները՝ որոնց վրա-
յէն զրեթէ լռելեայն կ'ուզէ անցնիլ Հ.
Ակինեան։

Նկատենք Խալաթեանցը։ Ան փիւրկ⁸
աղբիւր նշանակելով Եղիշէի՝ կը համարի
որ վերջինս ոճեր, դարձնաւորներ առած
ըլլայ. բայց շատ լաւ կը խորհրդածէ Ս.
Յ. թէ Խալաթեանցի վարկածը «Որ Եղիշէ
եւ փիւրն շատ նման են իրարու, որ ոչ
թէ միայն ճշմարտանման չէ, այլ բոլոր-
ովին սխալ է։ Եղիշէ եւ փիւրն հայկա-
բանութեան երկու բեւեռներն են. որքան
պարզ, դիւրամբոնելի եւ սահուն է առա-

1. Փիւրնի Երբայեցոյ՝ Բանք երեք հւն. Վենետիկ
Ս. Ղազար 1822, էջ 4.
2 եւ 8. Նամակ առ Խմբ. (Հանդ. Ամս. Ի) Եղիշէի աղ-
բիւրների առթիւ. Հանդէս Ամս. 1895, էջ 113.
3. Հանդէս Ամս. 1895, էջ 20 ծան. հւն. եւ Եղիշէ,
քննական. ուսումնասիրութիւն (Բարզէն Ծ. Վ. Ի) Վ. Ե-
ննա, 1909, էջ 150.

ջինը (Եղիշէ), այնքան խրթին, դժուարա-
հասկնալի եւ անհարթ է երկրորդը»։

Առանց ուզելու համեմատութիւններ իւր-
ձողել, կը ստիպուիմ նմոյշներ մ'արձա-
նագրել ընթերցողին զաղափար մը տալու
համար, որոնք կարելի է տեսնել նաեւ
Ազգերեանի, Ս. Յ. Ի, Խալապեանի, Բար-
զէն Ծ. Վ. Ի ծանօթ երկերուն մէջ։

ՓԻՒՐՆ

Յորժամ զյաղագս նա-
խախնամութեան բանդ կա-
մէի քննութեամբ հարցա-
նել, եւ ոչ անցեալ դիպէի
զյաղագս իւրաքանչիւր ու-
րուց այնոցիկ, որ ի բնու-
թեան իւրաքանչիւր ուրուց
եղեալ կատարեցան՝ իրացն
օրինակ, զ'ի ճահ իմաստ-
նոց զլսելիս զիտացի բա-
րել, եւ հարցանել յաղագս
սորա։

Զուգութիւն արդարու-
թիւն ծնաւ... Անզոյգն
աղբիւր է չարեաց։

Բնութիւն մեր զօղել եւ
թաքնել սիրէ։

Բնութիւնը ասին զճշա-
ռանցի ազգը, օգուվ կերա-
կրել, երգոյն՝ որպէս կար-
ծեմ, զկարօտութիւն զիւ-
րաւ անցուցեալ։

Որ ոք միանգամ զմեծ
թաղաւորն ոչ տեսնի, նա-
խարարն եւ որ ընդ նո-
վան զնին զառաջնոյ թա-
զաւորին զարքանաւորու-
թիւնն։

ԵՂԻՇԷ

Բանն զոր պատուիրե-
ցիր արարի, ո'վ քաջ. վա-
սըն Հայոց պատերազմին
հրամայեցեր, յորում բա-
զումը առաքինացան քան
զսակաւ։ Ահա նշանագրե-
ցի յայսմ եօթն յեղանա-
կիս հւն։

Զուգութիւն է մայր բա-
րեաց, անզուգութիւն ծնող
չարեաց։

Բնութիւն մեր զօղակէ,
սիրէ ծածկել զմերկութիւն*։

Անարին ճպտանցն նը-
մանցին, որ երգոյն քաղ-
ցրութեամբ առանց կերա-
կրանաց կեան, եւ կենդա-
նի են միայն զօղն ծծելով,
զանմարմնոցն բերեն զնմա-
նութիւն։

Որոյ ոչ է տեսնալ զմեծ
թաղաւորն՝ պատուաւորա-
ցըն մատուցանէ զերկրպա-
զութիւն։

Այս համեմատութիւնն վերջ լաւ կը
դիտէ Ս. Յ. թէ «Ուրեմն բոլորովին հա-

4 եւ 9. Արարատ, 1896 էջ 553-5 եւ 1897, էջ 211-2.
5. Բարբաղ 1889, էջ 788-791.
6. Եղիշէ, քնն. ուսումնասիրութիւն էջ 133 հւն.
7. Բազմավէպ, 1917, էջ 107-8.
* Բարզէն Ծ. Վ. սխալմամբ՝ գիրկուրիւն կը գնէ-
տեն էջ 161.

կառավար պիտի ասել Փիլոնի եւ Եղիշէի յարաբերութեան համար. Եղիշէն առեր է իմաստներ, բայց բոլորովին այլ ոճ»:

Եթէ երբեք աղբիւր մը կայ ուսկից իմաստի հետ լեզուի ալ կախում նշմարենք՝ Մակարայեցոց գիրքն է. եւ հոս շատ յատկատեսութեամբ կ'եզրակացնէ որ երբ Մակարայեցոց գրքին քարգմանելը «Եղիշէն» է¹, որ ըստ մեզ ճիշտ է. զոնէ Եղիշէն այնքան հմուտ է եղել Մակար. գրքերին, որ իւր պատմութիւնը շարադրելիս Ս. Գրքի յիշեալ մասի լեզուն այնքան բնական կերպով հիւսել է իւր սեփականի հետ. հարկաւ այդ երկու անձինք, եթէ միայն երկու են, առաջին թարգմանիչը (Մակար.) եւ երկրորդի հեղինակը (Եղիշէ) միեւնոյն պարոյցին պէտք է պատկանած լինէին»:

Այս հետեւանքը որ շատ տրամաբանական եւ հիմնական է յեզրական տեսակետէ՝ մերն ալ է. որուն վրայ պիտի աւելցնենք հետեւեալ նկատողութիւնը:

Փիլոնի հայ թարգմանութիւնը յունարան պարոյցի խոր կնիքն ունի իւր վրայ. այս կէտը յայտնի եւ ընդունելի է բոլոր բանասէրներուն, այնքան որ, շատեր ճիգեր թափեցին՝ ինչպէս խալաթեանց եւ մանաւանդ Բարգէն Մ. Վ.՝ զայն Ոսկեղարէն վար իջեցնելու, ճիշտ այդ յունարանութեան պատճառաւ²: Բայց իսկապէս զարմանալի կը մնայ թէ ինչպէս Բարգէն Մ. Վ. յունարանութեամբ թրծուած Փիլոնը Չ կամ Է դար իջեցնելով՝ Եղիշէն ալ անկէ վերջ կը դնէ, քանի որ նոյն ինքն Բարգէն Մ. Վ. կ'աղաղակէ թէ Եղիշէի գրքէն «Դասական հայերէնի ամբողջ բերականութիւն մը կարելի է հանել»³. եւ յետոյ «Հայ մատենագիրներուն ամէնէն հայր...

ըզոյի մարդոտրեան վրայ համաձայն են հայ եւ եւրոպացի բանասէրները. ասի պարզ իրողութիւն մ'է... Հեղինակութեան ճշտութիւն իսկ չկայ»:

Եթէ յունարանութիւնը փաստ է՝ Փիլոնը իւր տեղէն վար իջեցընելու⁴, ինչպէս կարելի է որ նոյն յունարանութեան բացակայութիւնը Եղիշէի քով նոյն հետեւանքին յանգեցնէ մեզ. չէ՞ որ յայտնի հակասութիւն է: Ինչո՞ւ խտրութիւն կը դնեն հայ եւ եւրոպացի քանակներ, ինչո՞ւ կը նկատէ Բարգէն Մ. Վ. ըզոյի մարդոտրեան, հեղինակութեան քանակայնութիւն. ոսկեղարու կնիքն ու տիպարը չէ՞ որ կը մատնանշէ: Մեր լեզուն ապրումի ինքնատիպ շրջաններ ունեցած է. զանազան ապրումները զանազան դարեր կը մատնանշեն. ո՞վ կը տարակուսի թէ Ե. դարու կէսէն անդին այլեւս ճակատագրական էր հելլենականութեան կնիքն ու դրոշմը հայ լեզուի ոճին, նախադասութեան, բառակազմին վրայ. այդ իրողութիւնը փոքր թարգմանիչներէն սկսած է. հագուագիւտ՝ Եղիշէի մէջ, աւելի զգալի՝ Ղազարու մէջ, անկէ վերջ հետզհետէ մեծագոյն չափով. ահա թէ ինչպէս կ'արտայայտուի թոռնեան՝ որուն դրութեան եթէ ամէն կէտերուն մենք չհամաձայնինք, Հ. Ալիսեան սակայն համաձայն է. «Այլ ապա փոփոխումն իմն մեծ զհասարակածաւ հինգերորդ դարու եկեալ մտանէր ի լեզու անդր հայ մատենագրութեան, որոյ առաջնորդ կացին Երկրորդ թարգմանիչը մեր»⁵: Թոռնեան կը շարունակէ քիչ մը յոռետես գոյնեղով. նշանակալից կը գրենք հետեւեալն ալ. «Սակայն եւ այնպէս բազում ինչ գոյ եւ ի սոցա (կրտսեր թարգմանչաց) գրենոյն ուսանել, իբրեւ արանց

պատմութեան վերայ), Վենետիկ, 1896, (էջ 181), որ բերում փաստը սակայն «տեղեակ ի մանկութեան Ս. Կառնարանաց» կրնայ խնդրական դառնալ, ըստ այնմ թէ Վարդան կրնար տեղեակ ըլլալ յունարէնի ընթերցումով ալ, եւ ոչ անպայման հայերէնով:

2. Տես իւր երկը, էջ 151-175:

3. Անդ՝ 220. — 4. Տես Հանդէս Ամս. Քարբէրի եւ խալաթեանցի կարծիքը, 1895, 115. — 5. Համբարտիւր ընթերցումը. Բ. տպ. Վիեննա, 1891 էջ 11:

աշակերտերոց առ ոտս Մեծին Մկրտչոյ եւ ծաղկերոց անդին իսկ յոսկողէն դարձնայրեն ըզոյին, որք ուրեք ուրեք զիտացին յուն իսկ եւ անխառն յատկութեամբ եւ վայելչութեամբ եւս զհին հայրենական բարբառն ի կիր արկանել... առաջին յաջորդը Երկրորդ թարգմանչացն եւ ոմանք ի հասակակցաց նոցա մատենագրեցին այնչափ յատկութեամբ զի յիրաւի է կոչել զժամանակ մատենագրութեան նոցա՝ Դար արծաթի: Այսպէս ելանէր դարն հինգերորդ»¹: Կը համարիմ բանասէրներու աչքէն չեն կրնար վերադառնալ մէկ կողմէն Եղիշէի լեզուն մարդոտրեան, հեղինակութեան քանակները. թոռնեանի՝ կամ որ նոյն է ըսել Վիեննական Հարց ըմբռնած նոյն է ըսել Վիեննական Հարց ըմբռնած 405-460. եւ ոսկեղարը սեղմ իմաստով 405-460. եւ թոռնեան Եղիշէն եւ նման մարդու լեզուով հեղինակներ Բ. թարգմանչաց կարգին կը դնէ, կըթուած յոտս Ս. Մկրտչոյ, Ե. դարուն ապրած, եւ այդ շրջանը 460-500՝ դար արծաթի կը կոչէ:

Բարգէն Մ. Վ. ինք՝ Եղիշէն ոսկի գրիչ եւ քարգմանիչ զնեղով, ինչպէս եւ լեզուին զատկանութիւնն եւ հեղինակութեանն² զերծ ըլլալը, ինքնին կը ջնջէ Եղիշէի կախումը Փիլոնէն, եւ կը հերքէ իւր ենթադրութիւնները զանի Զ. դար իջեցնելու (510-520):

Աւելին կայ. Բարգէն Մ. Վ. այնքան համոզուած կը տեսնուի Եղիշէի լեզուի ոսկեղարեան կնիքին որ՝ անոր մէջ ինչ ինչ խորթութիւններն ու խորթութիւնները ձեռագիրներու աղաւաղ վիճակին կը վերագրէ, եւ ոչ երբեք ստորին դարու հետքերու: Եւ ստուգիւ անոնք որ նոյն իսկ հարեւանցի բաղդատութիւն մ'ըրած են Անձեւացեաց, Վենետիկեան, Արմաշական եւն. օրինակներու՝ զիւրաւ պիտի համոզուին Բարգէն Մ. Վ. ի կարծիքին:

Տեսանք թէ ինչպէս Ս. Յ. ալ, որոշապէս հերքեց Եղիշէի կախումը Փիլոնի հայ

թարգմանութենէն. Եղիշէի անձանթ չէր կրնար ըլլալ բնագիրը. եւ ահա աղբիւրի հարցը մնալով իւր զիրքին մէջ, հիմնովին կը ջնջէ Քարբէրի, խալաթեանցի եւ Հ. Ալիսեանի կարծիքը:

Հացունի, խալաթեան եւ ուրիշներ ալ զիտակ էին աղբիւրի հարցին, առանց սակայն հարկեցուցիչ պատճառ մը տեսնելու դարեւրու փոխադրութեան:

Փիլոնի հարցը ուրեմն հաւասարապէս ձախող է Քարբէրի, խալաթեանցի եւ յատկապէս Հ. Ալիսեանի համար:

Հոս չենք ուզեր լռելեայն անցնիլ Հ. Ալիսեանի չափազանցութեան վրայէն: Ան կը վճռէ թէ «Բարգէն Վ. Կիւլէսէրեան կը ապացուցուց համոզիչ փաստերով թէ Եղիշէն ունեցած է աչքի առջեւ Զ. Փարպեցոյ Բ. դրուագը»³: Որո՞նք են, տեսնենք, այդ համոզիչ փաստերը. չէ՞ որ ինք՝ Բարգէն Մ. Վ. եթէ ուզած է «կեղծիք նկատել... վարդանանց պատմագրիկ ակնատեսի վրայ յայտնիները»⁴, սակայն ստիպուած է միանգամայն խոստովանիլ թէ «ակնհայտորէր կարելի է տալ, եւ այն ալ իւր պատմութեան վերջին մասին»⁵, յամենայն դէպս միշտ վահանեան դէպքերէն առաջ:

Հերքում մըն ալ աս՝ Հ. Ալիսեանի կարծիքին, քանի որ Բարգէն Մ. Վ. եթէ երբեք ուշացնէ Եղիշէն՝ գէթ ակնհայտորէր կը զիջանի, այսինքն 451ի պատերազմը տեսնող հասուն մարդերէն հասուն լսող մը. որով գէթ առաջ կամ շուրջ 500ին, բայց ոչ երբեք մինչեւ Է. դար:

Չենք հասկնար որո՞նք են Բ. Մ. Վ. ի համոզիչ փաստերը զորս շահագործել կ'ուզէ Հ. Ալիսեան. միթէ սա՞. «Փոքր թարգմանչաց խումբին կը պատկանի անշուշտ վարդանանց պատմագիրը, ուսումնակից Մովսէսի եւ Դաւթի»⁶, թէ սա միւսը. «Ինչ կերպով որ, զոր օր. Փարպեցին թարգմանիչ է, նոյնպէս պէտք է նկատել վարդանանց պատմագիրն ալ»⁷. Թէ՞ սա

1. Անդ՝ — 2. Անդ՝ 213-254. — 3. Անդ՝ 221. Տես նաեւ Գարեգին Սարկաւազի «Եղիշէի ձեռագիրներու համեմատութիւն» Էջմիածին, 1892. — 4. Հանդ.

Ամս. 1931, էջ 47. — 5. Եղիշէի քնն. ուսումն. էջ 212. — 6. Անդ՝ 212. — 7. եւ 8. Անդ՝ 67 եւ 213.

երրորդը. «Թէ՛ պատմութեան ոճն եւ թէ՛ իրեն ընծայուած ուրիշ ինչ ինչ թարգմանութիւններ... կը ցուցնեն թէ աւելի պարսկերէնի եւ ասորերէնի հմուտ գրող մ'է»¹. Թէ՛ վերջապէս սա չորրորդը. «Իսկ պարսից կեշտին, ծէսին, արարողութեան մասին Վարդանանց պատմագրին ունեցած հետաքրքրութիւնը նշանակելի է»², ինչպէս կը ցուցնեն նաեւ Փորթուգալ փաշայի «Քննադատութիւնը»³. Եւ վերջերս, Պ. Պ. Քէչեանի անդրադարձութիւնն եւ արժէքաւոր տեսութիւնը Ժամանակի⁴ մէջ, որ բանասիրական շատ օգտակար եւ ազդու դաս մ'էր Հ. Ալիւնեան վ.ի համար:

Հ. Ալիւնեան անկեղծ ըլլալու համար պէտք է ըսէր թէ Բարգէն Ծ. Վ.ի թիւերն ու ճշդութիւնը բաւական հեռու կը մնան թեթեւ կերպով անգամ համոզիչ ըլլալէ: Ան կ'ընդունի որ Եղիշէն ուսանող մ'է Բիւզանդիոնի մէջ՝ 451 թուականին. իբրեւ նուագագոյն՝ հարկ է որ զէթ 25 տարեկան ընդունինք Եղիշէն այդ ժամանակ. եւ Բարգէն Ծ. Վ.ի հետ 520ը դնելով իրրեւ վերջին եզր պատմագրութեան, կ'ունենանք 95ամեայ Եղիշէ մը որ իր վերջը կը յօրինէ, եւ այն՝ դէպքերէն (451) շուրջ 70 տարի վերջ:

Արդ, Հ. Ալիւնեան այնքան համոզիչ կը գտնէ որ 95ամեայ ծերունի մը, դէպքերէն այդքան հեռու՝ կըրցած ըլլայ շաբաղրել այնպիսի բիրեղ յատկութեամբ, կեանքով եւ աւելնով լի, զգացումներու յորդութեամբ եւ յուզումներով առցուն, կորովի շեշտով, պատկերներու գիւտով եւ թարմութեամբ եւ անոնց հմայիչ նրբերանգներով գործ մը, եւ եթէ կ'ուզուի՝ գործին միայն վերջին մասը — Բ յեղանակը — որ սակայն նախորդ մասերէն նուազ նուրբ եւ նուազ բարձրաթիւ չէ, ինչպէս օր. «Տիկնայր փափկասունը Հայոց աշխարհին» զմայլելի էջերը, ու ա-

նոնց հետեւորդ «Բագում ձմերայ հալեցան սառնամանիք, եհաս գարուն եւ եկին նորեկ ծիծեռունք, տեսին եւ խնդացին կենցաղասէր մարդիկ, եւ նորա ոչ երբեք կարացին տեսանել զանձկալիսն իւրեանց: Ծաղիկը գարնայինը յիշատակեցին զպըսակասէր ամուսինս նոցա, եւ աչք իւրեանց կարօտացան տեսանել զցանկալի գեղ երեսաց նոցա»:

Հոս վազը ու թռիչք կայ, զոր երեւակայոտ երիտասարդութեան պէտք է ընծայենք. ծերութիւնը ցուրտ եւ յամր է, եւ քաղելու համար իսկ՝ կարօտ գաւազանի:

Կրնանք այժմէն լեզուի հարցն ալ նըկատել: Բարգէն Ծ. Վ. ինք, տեսանք, բարձր կը բռնէ Եղիշէի լեզուն. ու փաստացի ժխտումը Փիլոնէն կախումին, թեթեւ համեմատութեամբ կը զօրէ նաեւ Ղազարի համար: Դ. մասին մէջ ընկելը մեր բաղդատութիւնը պիտի ցուցնէ թէ որքան առաւելագոյն բարձրութիւն եւ դասակարգութիւն ունի Եղիշէի լեզուն Ղազար փ.ի համեմատութեամբ: Բարգէն Ծ. Վ. իրրեւ վերջին եզր Եղիշէի պատմագրութեան յօրինումին 520ը կը դնէ, որ տեսանք ընդունելի չէ. ո՛ր մնաց Է. դարը. ինչո՞ւ Հ. Ալիւնեան վ. այնքան նպաստաւոր կը տեսնէ Բարգէն Ծ. Վ.ի կարծիքը՝ որ իր րեզնէ դարով հեռու կը մնայ:

Խալաթեանց⁵, Բարբէն⁶, Մէյէ⁷, Եղիշէի նոր աղբիւր մ'ալ կը նշանակեն ՆՋՆԻԿ, եւ յատկապէս «Մագդեղանց զենին վերաբերեալ մասերում»⁸:

Նոյն հարցին շուրջ բնական է որ երկուքին մէջ ալ նմանութիւն մը գտնուի, թէ Եղիշէն, օր. Եզնիկի Բ. գրքէն օգտուելով՝ հաւանական չէ, քանի որ այնքան հմուտ է Պարսից կեշտին, ծէսին, արարողութեան ինչպէս յայտնի է ամբողջ պատմութեան ընթացքէն: Միւս կողմէն սակայն չենք կրնար ժխտել որ Եղիշէն

1900. տե՛ս եւ Հ. Յ. Տաշեանի «Եզնիկայ մէկ նոր աղբիւրը օր. Ա. Կարբէնի»։ Հանդէս Ամս. 1900, էջ 183-186.
7. Journal Asiatique, Sér. IX, f. 19, 1901, էջ 548 եւայլն.

1. Անդ. 67 եւ 213. — 2. Անդ. էջ 214. — 3. Վ. Ե. Նեմեկ, 1903. — 4. Կ. Պուլիս, 1931, Բ. 7969 (27 Ապրիլ)։ — 5 եւ 8. Հանդէս Ամս. 1895, էջ 115. — 6. La naissance d'Ormizd et d'Ahriman d'après Théodore Bar Kouni, Eznik et Elisée - Paris,

ծանօթութիւն չունենար Եզնիկի գործին. ինչպէս առջեւը ունէր Միհրնեբոսէի նաւակը, արգելք մը չկայ որ նոյնպէս իր ձեռքն ունենար Եզնիկը. ժամանակի հարց չէ որ կը մղենք:

Մեր ուղղակի նկատողութեան կէտը լեզուն է, եւ այս տեսակէտով պէտք է ըսենք որ Եղիշէ իմաստի նմանութեան քով ազատ եւ անկախ ձեւեր ունի լեզուի ինչպէս եւ շարադրութեան յօրինումներ, ինչ որ ապացոյց է իր հնութեան. որով կը մնայ իր աւանդական գահին վրայ:

Մեր ըսածն հաստատելու համար կը բաւէ նմոյշ մը երկուքէն.

ՆՋՆԻԿ

Մինչեւ ըսու էր ինչ, ասին, ոչ երկինք եւ ոչ երկիր եւ ոչ այլ ինչ աւարածք որ յերկինս կամ յերկրի, Զրուան ոմն անուն էր, որ թարգմանի բախտ կամ փառք: Զհազար ամ յաշտ արար՝ զե թերեւ որդի մի լինիցի նմա, որ զերկինս եւ զերկիր եւ զամենայն որ ի նոսա՝ առնիցէ...

Ասէ ցնա (ցԱրհմ) Զըրուան. իմ որդին անուշահոտ եւ լուսաւոր է, եւ դու խաւարին եւ ժանտահոտ ես:

Յայնժամ սկսան Որմիզդ եւ Արհմն առնել աւարածս. եւ ամենայն ինչ միտն. եւ ամենայն բարիք էր Որմիզդն առնէր՝ բարի էր եւ ուղիղ, եւ զոր ինչ Արհմն գործէր՝ չար էր եւ Թւուր:

Հոս հարկ մը չենք տեսներ կանգ առնել: Կը բաւէ շեշտել լեզուին մաքրութիւնը որ եթէ Եզնիկի չհաւասարի, սակայն ունի թուն իսկ եւ անխառն յատկութիւնը եւ վայելչութիւնը մեր հին հայրենական յարաբեր ինչպէս կ'ըսէր՝ Թոռնեան:

ԵՂԻՇԷ

Քանզի մինչեւ էին երկինք եւ երկիր, Զրուան մեծն աստուած յաշտ առնէր զհազար ամ, եւ ասէր. Թերեւս լիցի իմ որդի մի Որմիզդ անուն, որ արասցէ զերկին եւ զերկիր...

Ասէ ցնա (ցԱրհմ) Զըրուան. իմ որդին անուշահոտ է եւ անուշահոտ, դու խաւարային ես եւ չարասէր: Եւ իրրեւ կարի դանապէս եւլաց, եւ ցնա զթագաւորութիւնն զհազար ամ:

Եւ այսպէս բարձանին արարածքս, հրեշտակը Որմիզդն էն, իսկ զերն Արհմն էն. եւ ամենայն բարիք որ յերկինց եւ այսր լինի՝ Որմիզդն էն, եւ ամենայն վնասը որ անտի եւ այսր գործին՝ զայն Արհմն արար:

Եղիշէի ուրիշ աղբիւրներ նկատուած են Մակարայեցոց գրքերն եւ Պատմութիւն վարոց Շմաւոնի եպիսկոպոսի, եւ ճառ ի վկայսն արեւելից¹:

Շատ մը բանասէրներու ենթադրած ըստուկ հետեւողութիւնը Եղիշէի քով՝ արդար չէ, երբ նկատենք անոր կրօնական վիճակը. վասն զի եթէ Վարդան աշխարհիկ եւ զինուորական մ'ըլլալով «տեղեակ էր ի մանկութենէ իւրմէ Ս. Կտակարանաց», որչափ եւս առաւել Եղիշէն, եւ հայ ցեղին ու կրօնքին մարտը երգած պահուն շատ զարմանալի պիտի ըլլար եթէ չներշնչուէր անկէ, եթէ անձեռու եւ դէպքերու լռելեայն զուգակշիռը չընէր:

Նոյն եւ նման դատ եւ կոխ մըն էր. անոնց՝ Սեւեկեանց, Վարդանանցը՝ Սասանեանց, ինչպէս Անտիոքոսներ՝ զոռոգ եւ անգութ՝ արեան կը ծարաւէին, իսրայէլը հեռացնելու իր Աստուծմէն եւ ստորկացնելու իրենց կրօնքին, նոյն դերը կը խաղար, նոյն դիտումով նաեւ Յազկերտ: Ուրացողներու դէմ ուրացողներ, մատնիչներու նման մատնիչներ:

Շմաւոնի վարքն ու Արեւելեան վկայից ճառը իր կարգին Մակարայեցոց նմանու մըն է. նման նաեւ մեր Վարդանանց շրջանի արիւնի եւ արցունքի օրերուն. այդպիսի գործ մը անծանօթ չէր Եղիշէի:

Մակարայեցոց հետքը Եղիշէի մէջ, շատ նպաստաւոր ապացոյց մ'է Եղիշէն Կորիւնի դպրոցին մէջ զետեղելու՝ իբրեւ կրտսեր թարգմանիչ. ամբողջ բառամթերք մը կայ եւ ոճեր որուն պիտի անդրադառնանք:

Գուցէ «Պատմութիւն վարուց Շմաւոնի եպս.ի եւ ճառ ի վկայսն արեւելից»ը ոմանց տեսութեամբ, դժուարութիւն յաւուցանեն: Այսպէս Հ. Տաշեան կը համարի որ Աբրահամ Խոստովանողի հին թարգմանութեան՝ (հաւանօրէն կատարած աքսորանքի շրջանին, 451-464), ինչ ինչ մասերը շատ հին ժամանակ կորսուած ըլլալու են, եւ Բագրատունեաց ժամանակները քանի մը կտոր կոր թարգմանուած

4. Սոփերք Հայկականք, Ի. Վենետիկ 1854:

են»¹։ Այդ մասին, սակայն, փաստեր չըտեսանք։ Թողունք որ դարձեալ անտեսողութեանց շարք մ'ընդունելու է Եղիշէն Բագրատունեաց ժամանակ տանելով։ Եւ ամէնէն առաջ լեզուն։ Հոս ալ ոչ մէկ անտեղութիւն կայ ըսել թէ Եղիշէն Չենակացիի հին Թարգմանութենէն ներշնչուած է, եւ կամ բնագրէն։ Բառացի նմանութիւններ չկան հոն. նիւթն է եւ անոր հարազատ վերլիշումը որ այդ պատրանքը կը գործէ ընթերցողին վրայ։

Աւելորդ կը համարիմ զբաղիլ Եղիշէի աղբիւր նշանակուած Մարգարէից զրբերուն² եւ Ոսկեբերանի³ հետ։

Եզրակացնելէ առաջ պիտի ակնարկենք անմահանուն Թովմաս Թերզեանի «Տեղեկագիր քննութեան»⁴ Բարգէն Ծ. Վ. ի գործին մասին, ուր նշանակալից են հետեւեալ տողերը.

«Կայ... նկատողութիւն մը զոր արդար է կշռին մէջ դնել, եւ այն է գործի մը ներքին կազմաւորելը։ Արդ վարդանանց պատմութիւնն այնպիսի սերտ միութիւն մ'ունի թէ ներշնչման եւ թէ արտադրութեան մասին... այնչափ միաձուլ է, որ այնպիսի գործ մը կցկտուր հաւաքածոյ մ'ենթադրել, հանապազօրեայ ընթերցման սահմանել աւելի դժուարաւ կը մկնուի քան պատմաց հակառակները։ Ըսել չէ թէ պատմագիրն ուրիշ հեղինակացը ընթերցմամբ տեղ տեղ ներշնչուած չըլլայ, բայց այս պարագայի մէջ նոր զարմանաց աղբիւր մը պիտի բացուի մեզ տեսնելով թէ ինչ ճարտարութեամբ զանոնք իւրացուցած է։ Հաւատացնելու համար վարդանանց պատմութեան գոթօ մ'ըլլալու կարելիութիւնը՝ ամբողջ մատենագրական աշխարհի մէջ կարելի ըլլալու էր ցոյցնել նոյնօրինակ նորիշ երևոյթ մ'ալ»։

Արդ եթէ տրամաբանութիւնը պիտի ըլլայ հիմ մեր փաստերուն եւ ապացոյցներուն եւ ոչ կամայականութիւնը, պէտք է ընդունինք թէ, ինչպէս ներքին միաձուլ կազմութիւն մ'ունի Եղիշէն, նոյնպէս ան առաջին էջէն մինչեւ վերջին էջը նոյն լեզուն է որ կը գործածէ. նոյն՝ բառերու

եւ ձեւերու մէջ, ինչպէս պարսիկ տարրին մեծ քանակով։

Եղիշէն Է. դար փոխադրողներուն կը մնայ ընդունիլ անոր մէջ՝ եթէ տրամաբանութիւնը ներքէ՝ ստորոշ հետեւողը, միեւնոյն միջոց լեզուական զրական, զեղարուեստական հրաշակերտ մը ստեղծագործողը։

Այս Ա. մասին մէջ նկատեցինք աղբիւրներու երեւոյթը որպէս հետեւանք Եղիշէի հմտութեան, եւ որպէս իր պատմագրութեան հետ բարձր ու սերտ աղբիւր ունեցող գործեր. անոնց ներշնչումը այնքան բնական էր որ՝ բացակայութիւնն էր միայն որ թերի մը պիտի նկատուէր։

Աղբիւրները բնականօրէն երկու դասակարգի բաժնեցինք, եւ այդ իսկ Եղիշէն Ե. դարուն զետեղելու մեծ փաստն էր։

Եւ ստուգիւ, Մակար. զրբերն ու Եղիշէն կանուի են Եղիշէն. յայտնի է. եւ Ս. Յ.՝ Եղիշէն Մակար. զրբերու լեզուին մօտեցուց, Բարգէն Ծ. Վ. զայն դասական, եւ հելլենարանութենէ զերծ հուշակեց, խալաթեանց «Ոսկեղարու է» վճռեց, եւ անոր նման շատ մը հայ ու եզրուարի բանասերներ (ինչպէս Կ'ըսէ ինք Բարգէն Ծ. Վ.)՝ մինչ անդին Փիլոնի հայ Թարգմանութեան (ինչպէս եւ Արեւելեան վկայից ճառին գէթ վերջին մասերը՝ ըստ Հ. Տաշեանի) իրաւամբ զլացան Ոսկեղարու գահը, քանի որ ան թրծուած էր հելլենարանութեամբ. Եղիշէն լեզուէն ստորին՝ նաեւ Ղազարինը։ Ուրեմն....

Բայց Եղիշէն լեզուին կնիքը Ոսկեղարու Բ. շրջանին (260-500, շրջան՝ զոր արծաթի դար կ'անուանէ Թոռնեան) յաջորդով պիտի ապացուցանենք, համեմատելով Աստուածաշունչի, Եզնիկի հետ մէկ կողմէն, ինչպէս միւս կողմէն Է. դարու նմոշներու. ուսկից պիտի տեսնենք թէ արդարեւ ստոյգ ու վաւերական է հայկական հին աւանդութիւնը որ Եղիշէն Փոքր Թարգմանիչներու կարգը կը դնէ։

(Հարունակելի) 2. Եղիշէն Փիլոնի Բ. շրջանի մասին. 1. Նոյն. Ամս. 1895, էջ 20, հւն. — 2. Յ. Ս. Արաբաբ, 1897, էջ 211. — 3. Թ. Լեւոնեան Բզմկ. 1917 էջ 107. — 4. Եղիշէն հւն. (Բ. Մ. Վ. Է) էջ 454.

ՀԱՅ ԲԺՇԿԱԿԱՆ ԱՐՁԱՆԱԳՐԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆ

(Շար. տես Բազմ. 1931, էջ 75)

ԺԶ.

Քրիստոս ողորմի ոսկերիչ Կարապետին որ շինեց զաղբիւրն. Քրիստոս Աստուած աւրինէ զպարոն Խճիքին զամիրին զթողն, որ կրկին շինեց զաղբիւրն յիշատակ իւր արեւուն։

Այս արձանագրութեամբ աղբիւր մը կը գտնուի եղբր ժամանակին Տրապիզոն քաղաքի Ամենափրկիչ վանքին բակը, ինչպէս կը պատմէ Հ. Մինաս Բժշկեան իւր Պատմ. Պոնտոսի աշխատութեանը մէջ¹։

Գրուածը թուական չունի, բայց ըստ Հ. Մինասի, պէտք է ժամանակակից ըլլայ վանքին՝ որ շինուած է 1424ին, խօսա Ստեփան Ծէմսէտլիի ծախքով, Կիր Աւէքս Թագաւորի օրով եւ Պօղոս Բ. Գառնեցի կաթողիկոսի ժամանակ²։

Հ. Մ. Բժշկեան տեսած է այս աղբիւրը եւ կը գրէ անոր մասին հետեւեալ տողերը.

«Ուրիշ յիշատակագիր կայ վանքին աղբիւրին վրայ, որ դէպի հարաւ քիչ մը հեռուն անընդհատ կը վազէ պատուական ջուր, ուր քաղաքացիք ուխտ կ'երթան»³։

Յիշատակագիր ըսածը վերոգրեալ արձանագրութիւնն է, որուն ինչ տեսակ զիր ունենալը յայտնի չէ։ Աղբիւրը շինել տուողը եղած է ՈՍԿԵՐԻՉ ԿԱՐԱՊԵՏ. բայց տարիներ յետոյ ոմ Պարոն Խաչիկ թոռն Ամիրին, վերակերտել կու տայ այդ աղբիւրը շուրջ 1687ին՝ ըստ Հ. Մինաս Բժշկեանի⁴։

Այս աղբիւրի մասին, բժիշկ Բարունակ պէյ Ֆէրուհիան ալ յիշատակութիւն մը ըրած է, իր դէպ ի այդ կողմերը 1847ին կատարած ճամբորդութեանը նկարագրութեան մէջ՝ սապէս.

«Վանքին արեւմտեան հարաւային կողմը եւ քիչ հեռի երկու աղբիւր կայ՝ «Կարապետի» եւ յաւադրիչը, բայց ջուրը «կտրած եւ ճամբայները խախտած»⁵։

Աւելորդ է ըսել թէ Տրապիզոնի Ամենափրկչեան այն վանքը այժմ աւեր աւերակ է բոլորովին, մինչ ժամանակին՝ այսինքն 15րդ դարու մէջ, շինուած էր այն պարսպապատ, հաստաւ՝ խոցերով եւ վերնատունով. ինչպէս կը վկայէ Հ. Բժշկեան⁶ եւ Կ'աւանդէ մեզ անոր դրան վերեւի արձանագրութիւնը, զոր կը ներկայացնեմ եւ ես, ի յուշ յիշատակի Պոնտոսեան երբեմնի բեղուն Հայութեան։

Փառաց տաճար աստուածային
Յերկրի դրախտ կենաց փայտին
Կանգնեալ յանուն ամենափրկչին
Ի ուրե հարիւր քառակուսին
Եօթանասուն եւ երկուքին
Ի կարողիկոսութեան Հայոց Մեծաց
Տէր Պօղոսի Ողորդաբանի
Ի ժամանակս քարեպաշտի
Կիր Աւէքս քաղաւորի
Խօսայ Ստեփանոսըն պատուելի
Շինեաց տաճարս հրաշալի
Յիւր յիշատակ անկեղի
Եւ ծնողաց իւր կրկնակի
Եւ կենակցին իւրոյ մեղիքայ խաբուելին
Եւ զառակաց իւրոյ մեծի եւ փոքու

1. Պատմութիւն Պոնտոսի Վ. հւն. 1819 էջ 83.
2, 3, 4, ամբ.
5. Ճամայարձորդութիւն ի Բաբելոն ըմդ հայտատան յամի 1849. Տպ Արմաշ 1876, էջ 239.
6. Պատմ. Պոնտոսի. էջ 83.